

Справедливостта

като тема в латинските сентенции и устойчиви словосъчетания:

опит за културологичен анализ

Владимир Бараков

В тази статия ще се занимаваме със сентенции и устойчиви словосъчетания, създавани в епохата на Републикански и Имперски Рим, което означава, че ще се лишим от културното наследство на средновековния и новоевропейски латински. С други думи, ще се ограничим в темпоралния отсек 4-ти в. пр. Хр. - 5-ти в. сл. Хр. Такова ограничение е задължително поради културната революция, настъпила в Европа след гибелта на империята, въпреки наличието на значителен континуитет. Ще изведем нашия материал от 800 сентенции и устойчиви словосъчетания, като цитираме само тези по темата за справедливостта, правото и властта.

Семантичен анализ на термина *справедливост* в латински език

Iustitia, ae f е съществително име от женски род и първо склонение (nomen substantivum et genus femininum et declinatio prima). Второто значение на термина е *правосъдие*. Тук ще приведем най-често ползваните словосъчетания, произлизащи от *ius, iuris*, като няма да се спираме на граматичния анализ. Че наистина се касае за общофункционален латински, а не за специализирана терминология, се вижда от това, че ползваме Латинско-български речник (София 1980 г.), предназначен за изучаващите езика в средни и висши учебни заведения по хуманитарни специалности.

На стр. 373 в речника са дадени следните значения на *ius, iuris*; *право, правосъдие, присъда, власт, права, съдилище*. *Iustitia* и *ius* са от един корен. Дадени са следните техни словосъчетания:

1. *iura dare* - давам закони, законно право
2. *meo, tuo, suo iure* - с пълно право
3. *ius dicere, ius redere* - съдя, решавам дело, произнасям присъда
4. *suis iuris esse* - господар съм на себе си, независим съм
5. *ut eodem iure essent* - да се ползват от същите права
6. *in ius ducere* - водя на съд

На стр. 374 следват следните съчетания на *iustus* със значение *справедлив, честен*:

1. *vir iustus* - справедлив мъж
2. *iustus uxor, poena, bellum* - законна жена, законно, справедливо наказание, законна, справедлива война.

Субстантивираното прилагателно *iustum*, I *право, законност, справедливост*, производно от *iustus*, образува съчетания със следните думи:

1. *ira* - гняв, основателен гняв, - *preces* молба, молитва, основателна, справедлива молба или молитва.
2. *bellum, proelium* - война, сражение (в смисъл на правилно, истинско сражение, или правилно проведена, истинска война).
3. *iusta victoria* - пълна победа
4. *altitudo* - височина, достатъчна височина, прилична височина, надлежна височина
5. *iter* - път обикновен, едnodневен път.
6. *plus iusto* – повече, отколкото трябва, твърде много
7. *iusta, orum* - субстантивирано прилагателно със значение *дължимо, заслужено право* като в *praebere servis iusta* - давам на робите дължимото
8. *iusta militaria* - военният обичай, военните формалности
9. *iusta funebria* - погребални обреди
10. *iusta facere alicui* - отдавам последна почит

Видно е, че в латинския език справедливостта и правото са семантично много тясно обвързани и този факт е още едно доказателство за юридизма (правовия характер) на римската култура и цивилизация.

По-долу ще приведем текстовия материал, а след него ще извършим семантичния анализ.

1. *Absolutorium iudicium*. - Съдебно решение, което отхвърля иск.
2. *Abusus non tollit usum*. - Нарушението не премахва обичая.
Смисълът е, че нарушението на даден обичай или закон не дава основание те да бъдат премахнати.
3. *Acta ad probationem*. - Документи за доказване.
4. *Auctor sequitor forum rei*. - Ищецът следва съдилището на ответника.
Смисълът е, че делото се гледа там, където живее ответникът, а не в

местопребиваването на ищеца.

5. *Adhuc sub iudice lis est.* - Делото е още в ръцете на съдията.

Смисълът е, че по даден въпрос няма окончателно решение.

6. *Ad usum.* - Според обичая или за употреба.

7. *A posteriori.* - От последващото. Означава въз основа на наличните данни да се съди за нещо.

8. *de iure* – Според правото, юридически.

9. *de lege lata* - Според действащия закон.

10. *Do, ut des.* - Давам, за да ми дадеш и ти. (Принцип в римското право за взаимни отстъпки.)

11. *Dura lex, sed lex.* - Строг закон, но закон.

12. *Error iuris nocet.* - Грешката в правото вреди.

13. *Ex aequo.* - Както е справедливо.

14. *Ex legum sententia.* - Според смисъла на закона.

15. *Extra legem.* - Извън закона.

16. *Facta probantur, iura deducuntur.* - Фактите се доказват, правата се извличат.

17. *Femina nullum adoptare filium [potest].* - Жената не може да осиновява.

18. *Fiat iustitia et pereat mundus.* - Да възтържествува справедливостта, та ако ще и светът да погине.

19. *Fiat lux.* - Да бъде светлина. (Употребява се в преносен смисъл: да възтържествува правдата.)

20. *Gladii ius et potestas.* - Правото и силата на меча.

21. *Homines alieni iuris.* - Подвластни лица.

22. *Homines sui iuris.* - Неподвластни лица.

23. *Homo trium litterarum.* - Човек на трите букви. (Крадец, понеже на латински *fur* – крадец- има три букви.)

24. *Ignorantia iuris nocet.* - Незнанието вреди на правото.

25. *Impavidum ferient ruinae.* (Хораций, Оди, III, 3, 8.) Катастрофата [на света] не ще накара безстрашния да трепне (за твърдостта на справедливия човек).¹

¹ *impavidus* - безстрашен, неустрашим, смел. В тази сентенция не се говори пряко за право и справедливост, но контекстуално става дума тъкмо за това.

26. *In dubio pro reo.* - При съмнение [се решава] в полза на обвиняемия.
27. *In foro conscientiae.* - Пред съда на съвестта.
28. *In limine litis.* - Преди започването на съдебния процес.
29. *Inopia probationum.* - Липса на доказателства.
30. *Inter arma silent leges.* (Цицерон, В защита на Милон, II, 10.) – По време на война законите мълчат.
31. *Ipsa iure.* - По силата на правото.
32. *Iure et facto.* - По право и в действителност.
33. *Iudicatum solvi.* - Да се плати отсъденото.
34. *Iuris ignorantia error.* - Незнанието на правото е грешка.
35. *Ius civile.* - Гражданско право.
36. *Ius connubii.* - Правоспособност за сключване на брак.
37. *Ius donandi.* - Право за подаряване.
38. *Ius ecclesiasticum.* - Канонично право.
39. *Ius est ars boni et aequi.* - Правото е изкуство [за познаване] на доброто и справедливото.
40. *Ius gentium.* - Право на народите. (Право, което се е прилагало в Рим към чужденците. Днес: международно право.)
41. *Ius naturale.* - Естествено право.
42. *Ius privatum.* - Частно право.
43. *Ius publicum.* - Общо право (днешното гражданско право).
44. *Iustae nuptiae.* - Законен брак.
45. *Iustitia fundamentum regnorum.* - Справедливостта е основа на царствата.
46. *Ius vendendi.* - Право на продаване.
47. *Ius vitae ac necis.* - Право на живот и смърт.
48. *Iusta causa.* - Юридическо основание.
49. *Iustus et tenax* (Хораций, Оди, III, 3, 1). - Справедлив и твърд човек.
50. *Mandatum actionis.* - Пълномощие за завеждане на иск.
51. *Manifestum non eget probatione.* - Очевидното не се нуждае от доказателство.
52. *Mater semper certa est.* - Майката е винаги известна.
53. *Mea causa agitur.* - Разглежда се мое дело, т.е. отнася се до мен.

54. *Mea culpa.* - По моя вина.
55. *Mea maxima culpa.* - По моя най-голяма вина, най-голямата вина е моя.
56. *Mea et tua gratia.* - В мой и твой интерес.
57. *Mutuus dissensus.* - Взаимно несъгласие (например разваляне на договор поради несъгласие и на двете страни).
58. *Naturalis obligatio.* - Естествено задължение.
59. *Ne bis in idem.* - За едно и също [престъпление да] не [се наказва] два пъти.
60. *Necessitas caret lege* (или *Necessitas non habet legem*). - Нуждата не признава закон.
61. *Neminem metuit innocens.* - Невинният не се страхува от никого.
62. *Nemo iudex in sua causa.* - Никой не е съдия на свое дело.
63. *Non liquet.* - Не е ясно. (Тези думи написвал на дъсчицата оня съдия в Рим, за когото делото не е било ясно.)
64. *Notorium non eget probatione.* - Общеизвестното не се нуждае от доказателство.
65. *Omnis homo mendax.* - Всеки човек е лъжец.
66. *Omnium consensu.* - Със съгласието на всички.
67. *Onus probandi.* - Тежест за доказване. (Тежестта за доказване е задължение по-скоро на обвинителя, отколкото на обвиняемия.)
68. *Optio tutoris.* - Избиране на настойник.
69. *Pacta clara boni amici.* - Ясни договори – добри приятели.
70. *Pacta servanda sunt.* - Договорите трябва да се изпълняват. (Принцип в международното право.)
71. *Parcere subiectis et debellare superbos* (Вергилий, Енеида, VI, 853). - Милост към тия, които са се подчинили, и покоряване на надменните. (Така Анхиз обяснява на Еней бъдещата роля на римския народ.)
72. *Patere quam ipse fecisti legem.* - Испитай [върху себе си] закона, който сам си направил.
73. *Paterna paternis, materna maternis.* - Бащиното - на тези по бащина линия, майчиното - на тези по майчина линия. (Стара формула за наследяване).
74. *Pene poeda claudio.* (Хораций, Оди, III, 2, 32). Наказание с куц крак,

- т. е. закъсняло наказание. (Според поета такова наказание създава условия престъплението да се повтори.)
75. *Per abusum*. - Чрез злоупотреба.
76. *Per maiora [vota]*. - С болшинство на гласовете.
78. *Persona grata*. - Приятно лице (дипломатическо лице, което се ползва с неприкосновеност).
79. *Persona non grata*. - Неприятно лице (нежелано лице от дипломатическия корпус поради провинение).
80. *Plerumque fit*. - Обикновено става [така]. (Принцип, въз основа на който се отсъжда, като не се вземат пред вид изключенията.)
81. *Plus aequo*. - Повече от редно.
82. *Pollice verso*. - С обърнат палец. (В цирка победителят стъпвал върху поваления гладиатор и чакал сигнал от зрителите; издигнатият нагоре палец бил знак за помилване, а насоченият надолу – знак за доубиване.)
83. *Post bellum auxilium*. - Помощ след войната, т. е. след дъжд качулка, късно.
84. *Post factum*. - След извършеното, т. е. късно.
85. *Post festum*. - След празника, т. е. късно.
86. *Post hoc, ergo propter hoc*. - След това, следователно поради това. (Начин на разсъждение, когато за причина на нещо се взема това, което само го предхожда по време.)
87. *Post mortem medicina*. - След смъртта лекарство, т. е. късно.
88. *Potius sero quam nunquam* (Ливий, 4, 2, 117.) - По- добре късно, отколкото никога.
89. *Praemissis praemittendis*. - Като се премахнат нещата, които трябва да се премахнат, т. е. с необходимите поправки.
90. *Praesente cadavere*. - В присъствието на трупа, пред трупа.
91. *Primo avulso non deficit alter* (Вергилий, Енеида, VI, 143.) - Ако първият бъде отстранен, не липсва втори.
92. *Primo occupanti*. - На този, който пръв завземе. (Правило за получаване на собственост върху нещо.)
93. *Primus inter pares*. - Пръв между равни. (Така се наричат председатели на република, първосвещеници, председатели на събрания и пр.)
94. *Pro et contra*. - За и против.

95. Pro forma. - За форма, формално.
96. Pro venia legendi. - За правото да се четат лекции (във висше учебно заведение).
97. Pulchre, bene, recte. - Хубаво, добре, справедливо.
98. Punica fides. – Пуническа (картагенска) вяност, т. е. вероломство (понеже римляните смятали картагенците за вероломни).
99. Qualis rex, talis grex. - Какъвто пастирът (буквално: царят), такава и стадото.
100. Qui bene amat, bene castigat. - Който обича добре, добре наказва. (Наказанието има за цел доброто на детето).
101. Qui pro innocente dicit, satis est eloquens. - Който защитава невинен, е достатъчно красноречив.
102. Qui sine peccato est (Йоан, VIII, 3, 12). - Който е безгрешен [нека хвърли първия камък]. Думи на Иисус Христос по повод преследваната от евреите прелюбодейка.
103. Quia nominog leo (Федър, Басни, I, 5). - Понеже се наричам лъв. (С това лъвът обяснява, защо взема и последната част от общия лов. Употребява се за лица, които злоупотребяват с властта си.)
104. Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi (Хораций, Писма, I, 2, 14.) Царете безумстват, страдат гърците.
105. Quod licet Iovi, non licet bovi. - Коего подобава на Юпитер, не подобава на вола.
106. Quod tibi non vis, alteri ne feceris (Лампидий, Животът на Александър Север, 51.) Това, което не искаш да ти направят на тебе, не го прави на другите.
107. Quos vult Iuppiter perdere, dementat prius. - Който Юпитер иска да погуби, първо ги лишава от ум.
108. Rapere in ius. - Мъкна в съдилището
109. Ratio legis. - Смисъл на закона.
110. Recitatio testamenti. - Прочитане на завещание.
111. Redde Caesari quae sunt Caesaris, et quae sunt dei deo (Матей, XXII, 21).
Отдай кесаревото на кесаря и божиего на Бога.
112. Res iudicata pro veritate habetur. - Присъденото нещо (решеното дело) се смята за истина.

113. *Res nullius*. - Ничия вещь, безстопанствена вещь.
114. *Res perit domino*. - Вещта е загубена за сметка на собственика (при загуба на вещь страда собственикът).
115. *Responsa prudentium*. - Отговори на мъдрите, т. е. отговори и мнения на опитни юристи, задължителни за съдиите.
116. *Restitutio ad integrum*. - Възстановяване в предишното положение, т. е. унищожаване на един акт и връщане на нещата в онова положение, в което са били преди издаването на този акт.
117. *Reus capitis*. - Обвинен в убийство.
118. *Reus culpaе alienae*. - Обвинен за чужда вина.
119. *Res de vi*. - Обвинен в насилие.
120. *Salus populi suprema lex esto*. - Благото на народа да бъде върховен закон.
121. *Salus publica*. - Обществено благо.
122. *Sectio bonorum*. - Разделяне на имот.
123. *Secundum legem*. - Според закона.
124. *Sine ira et studio* (Тацит, *Анали* I, 1). - Без гняв и пристрастие, обективно, напълно безпристрастно.
125. *Sine qua non*. - [Условие], без което не може, безусловно.
126. *Statu quo* [*In statu quo ante*]. - В положение, както преди, досегашното положение, без промяна.
127. *Sub lege libertas*. - Свобода според закона.
128. *Suum cuique*. - Всекиму заслуженото.
129. *Taceat mulier* [*in ecclesia*]. - Жената да мълчи [в църквата].
130. *Tacito consensu*. - С мълчаливо съгласие.
131. *Tale quale*. - Такова, каквото е, без промяна.
132. *Tandem bona causa triumphat*. - Накрая побеждава справедливата кауза.
133. *Te hominem esse memento*. - Помни, че ти си човек. (Така викал специален роб на победилия пълководец, който бил посрещан триумфално в Рим.)
134. *Testis unus, testis nullus*. - Един свидетел не е свидетел, т. е. истината в съда не може да бъде установена само от един свидетел.
135. *Tres faciunt collegium*. - Трима образуват състав на съд.
136. *Ubi lex, ibi poena*. - Където има закон, там има и наказание.
137. *Ultra legem*. - Извън закона.

138. *Una voce.* - С един глас, единодушно.
139. *Unum, sed leonem.* - Едно, но лъв. (Според баснята на Езоп лисицата се надсмяла на лъвицата, че родила само едно, но тя отговорила: едно, но лъв.)
140. *Usus est unus legum corrector* (Ливий, 45, 32, 7). - Единствено опитът изправя законите.
141. *Ut sementem feceris, ita metes.* - Както посееш, така ще жънеш.
142. *Vae victis* (Ливий, 5, 48). - Тежко на победените. (Когато победените римляни теглили златото, с което да откупят оттеглянето на галите от Рим, вождът на галите Брен хвърлил върху везните меча си и казал тези думи.)
143. *Vana sine viribus ira* (Ливий, 1, 10, 4). - Напразен е гневът без сила.
144. *Verbalis obligatio.* - Устно задължение.
145. *Vim vi repellere licet.* - Позволено е да се отблъсне насилието с насилие.
146. *Videant consules ne quid res publica detrimenti capiat* (Цицирон, В защита на Милон, 26, 70). Нека консулите бдят да не понесе държавата някаква Озагуба. (Формула за назначаване на диктатор в древния Рим.)
147. *Violentia non durat.* - Насилието не е трайно.
148. *Virtuti et ingenio.* - За храброст и дарование.
149. *Virtuti et merito.* - За храброст и заслуга.
150. *Virtuti in bello.* - За военна храброст.
151. *Vis absoluta.* - Неограничено насилие.
152. *Volenti non fit iniuria.* - Не се причинява неправда на този, който я иска. (Правен принцип, според който този, който се е съгласил да бъде онеправдан, не може да иска обезщетение.)
153. *Votum consulatum.* - Съвещателен глас.
154. *Votum decessivum.* - Решаващ глас.
155. *Vox populi, vox dei.* - Глас народен, глас Божи.
156. *Vox unius, vox nullius.* - Гласът на един е глас на нито един, гласът само на един човек изобщо не е глас.

Както се вижда, от всичко 800 сентенции и устойчиви словосъчетания 156 са със значения, покриващи полето на правото и справедливостта. Приведени са и сентенции, в които не се ползват пряко думите *ius* и *iustitia*, тъй като ни интересува преди всичко смисълът на езиковия материал, защото именно той отразява духа на римската култура и манталитет. Термини като дух и манталитет може да звучат твърде субективно в една

научна статия, но тъкмо на езика като живо творение подобава да бъде в някаква степен интуитивен и следователно парадоксален. А какво по-парадоксално от юридическа система, създавана преди двайсет века в недра на крайно милитаристично общество, а същевременно градяща правните основи на съвременното либерално западноевропейско общество!

От 156 сентенции само № 17, 52, 73, 102, 129 и 139 се отнасят до жената. Текст № 73 третира въпроса за наследяването, като строго разделя бащината от майчината линия; текст № 17 - че жената не може да осиновява, а текст № 52 - че майката е винаги известна. Сентенции № 102 и 129 са явно влияние от страна на семитското отношение към жената, което от гледна точка на нашия свят е деспотично, но все пак е отношение. Сентенция № 139 (*Unum, sed leonem. - Едно, но лъв.*) е с елински произход, ала е възприета от римската култура, след като съществува в латински вариант. Жената в нея е представена като въпроизводител на абсолютните мъжки качества, символизирани чрез лъва. Като цяло шестте сентенции имплицитно се занимават с идеята за справедливото, което е и юридически правилното от гледна точка на античните римляни. Практически само сентенции № 17, 52 и 73 са чисто римско творение. И така, латинският език отразява култура, в която жената и женските принципи са маргинални феномени. За тях почти не се говори. Разбира се, че те са съществували и са били толкова значими фактори, както във всяка друга култура. Но на равнище официална култура, като културен идеал, са били извън съществуващото, т.е. извън достойното. И то не като нещо срамно и позорно, защото в този случай сентенциите щяха да носят отрицателни смисли и оценки, а като несъществуващо в социален и етичен смисъл битие. Ако трябва да се изразим чрез термин от социологията, бихме могли да наречем римската култура екстремно маскулинна.

Следващата група и съпровождащият я анализ ще потвърдят и разширят изказаните мнения.

Следващата група са 102 сентенции и словосъчетания, пряко обвързани с правото. Засягат теми за отношенията на частни лица, институции, държавност, престъпления и международни отношения. Това са текстове № 1-5, 7-17, 20-22, 24, 26-44, 46-48, 50-64, 66-70, 72-81, 90-92, 94-97, 100-103, 108-110, 112-123, 125-128, 130, 132, 134-138, 140, 144-146, 152-156. Очевидна е условността на разделението на право от справедливост, на обичай от право, на нрави от закони. Например *Femina nullum adoptare filium [potest]*, жената никого не може да осиновява (№ 17) е включена едновременно в темата за

жената и темата за правото. Същото е валидно за № 52. Даже евангелските сентенции № 102 и № 129, които изобщо не са свързани с парадния римски юридикъм, защото носят явното еврейско културно влияние, звучат ултимативно и са много по-близки на правното мислене отколкото на обичая и на моралния императив. Наличието на общо 102 текста, занимаващи се с подреждане на социалните и междуколективни отношения по чисто юридически начин, спрямо 800 текста за всички останали области на живота, е феномен, който недвусмислено показва, че римското общество се е пригаждало към света чрез свръхмобилизация на крайно ограничени ресурси от енергия и хора. Така семантичният анализ потвърждава историческите изследвания.² А наличието само на шест текста от 800, които засягат половината население - жените, е още едно доказателство за екстремната маскулинност на римската култура и цивилизация в смисъла на А. Тойнби.

Следват 24 сентенции за справедливостта. Текст № 6 постулира хората да постъпват и нещата да се употребяват според обичая, което означава, че обичаят се е възприемал като вид закон и същевременно се е оценявал като нещо справедливо. Текстовете № 18 и 19 са недвусмислено обвързани със справедливостта като ценност, и то възведена в абсолюти. Особено показателно е, че тази култура свързва светлината с правото; в ред други общества светлината е атрибут на Бога, на някакво творещо начало или природата в нейните креативни измерения. Например китайците гледат на светлината като на проявление на Ян, ромеите пък я разглеждат като второто творение на Вечния и Единствен Бог.³ Сентенция № 19 е уникална с есхатологичната си претенция към наличието на справедливост именно на този свят. Както виждаме от текст № 65, римляните не са имали илюзии относно качествата на човека такъв, какъвто е, и следователно свръхизискването за справедливост трябва да има някакъв подтекст. И така, според разгледаните сентенции, езически Рим е общество, в което божествените начала са крайно опосредствено обвързани с право и справедливост. Точно противоположният пример е староеврейската култура. Сентенции № 111, 105,

² Peter Brown. *The World of Late Antiquity: AD 150-750*. 1971, London: Thames and Hudson Ltd, repr. 1997. Относно ролята на римския юридикъм за структурирането на републиката и империята като система от съюзи със задължения и права вж. сп. "Знание и сила", бр. 2, 1989 г., статията на С. Смирнов "Год. << минус 250 >>. Запад".

³ "Рече Бог; да бъде светлина. И биде светлина." Първа книга Мойсеева, Битие, гл. 1 стих 3. Библия, С. 1993 г. [καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς γενήθητω φῶς καὶ ἐγένετο φῶς.]

⁴ Касае се за религиозния принцип, че европейската култура има за основа Богочовешката същина на Христос. От тази гледна точка античният Рим е свят на Човекобога, но е нужно да се знае, че преди Христовата жертва Човекобожественият принцип не е бил безусловно зло. (бел. авт.).

107 и 155 са единствените, които в някаква степен засягат участието на боговете в диренето на справедливост. Евангелската сентенция № 111 (а това означава, че е с гръцко и еврейско влияние) отделя много рязко божественото от човешкото, докато според текст № 155 колективната воля се превръща в Божествена. Следователно това е култура на Човекобога, т. е. тъкмо противоположна на принципите, върху които е бил съграден европейският свят.⁴ Тогава как да си обясним този култ към справедливостта и правото?

Моето мнение е, че милитаризмът на Рим е един от важните фактори, създали тази перфектна юридическа система и култ към справедливостта, но справедливост по един крайно своеобразен начин. В сентенциите за правото и справедливостта има седем текста (№ 82, 83, 103, 142, 143, 145, 152), обвързани с насилието и обезправяването. От тях, а и от много други латински оригинални текстове, които няма да изреждаме тук, се вижда, че римляните са гледали на силата като субституция на правото и справедливото. Тук не е възможно да изследваме подробно този въпрос, но сентенциите *volenti non fit iniuria, vae victis, quia nominor leo* и т.н. не могат да бъдат разбрани правилно в контекста на християнските или примерно индуистки рефлексии. Тяхното послание е, че нарушаването на римските правила означава война и победеният си е виновен с факта, че е победен и не е могъл да победи именно Рим. Римляните са гледали на войната като на вид право, морал и добродетел. За тях войната и гладиаторите са били вид справедливост. Нещо повече, от римска гледна точка самото създаване на „вълчатата“ република, а по-късно и империя, е имало следната и то назначена от боговете цел: смиряване на надменните и снизхождение към покорните (вж. сентенция № 71).

Покорството обаче в никакъв случай не е означавало произвол над подчинените и невротично задоволяване на деструктивните желания на елита в смисъла на Мъмфорд и Фром⁵. Един откъс от прозаика Ливий е великолепен пример за римското разбиране на взаимоотношенията в триадата власт, война и право.

„ [...] *Operae pretium est audire id iis, qui omnia humana prae divitiis spernunt neque honori magno neque virtuti locum esse putant, nisi affluent opes. Spes unica populi Romani, L. Quinctius, trans Tiberim parvum colebat agrum, quae nunc prata Quinctia vocantur. Ibi ab*

⁵ L. Mumford. *Technics and the Nature of Man*. - In: *Philosophy and Technology*. Free Press, N.Y., 1972, и Ерих Фром, „Анатомия човеческой деструктивности“, Москва, Издательство “Республика”, 1994 г.

legatis Romanis, cum fossam fodiret aut araret, salutatus ac rogatus est, ut togatus mandata senatus audiret; togam propere e tugurio uxorem Raciliam proferre iubet. Absterso pulvere ac sudore, toga vestitus, processit. Legati gratulantes dictatorem eum salutant, in urbem vocant et exponunt, qui terror sit in exercitu [...]

[След като римската армия побеждава народа на еквите.]

[...] Romae senatus triumphantem Quinctium urbem ingredi iussit. Ducti ante currum hostium duces, militaria signa praelata, secutus est currum exercitus praeda onustus [...]

Quinctius sexto decimo die, dictatura in sex menses accepta, se abdicavit.”

Livius III, 26, 27-11; 29, 4-6 ⁶

От този прецедент, който става парадигмален в римската официална ценностна система, произхожда и словосъчетанието *ense et aratro* (*с рало и меч*). Следователно римската ценностна система се е изграждала върху един жизнен опит, при който войната като обществено битие и потребности не е била невротичен каприз на шепа разглезени богаташи, а сурова необходимост и най-добрият начин за задоволяване на материалните потребности на широк кръг от населението. Ограничените човешки и материални ресурси са изисквали максимална мобилизация на малкото налично и това е развило уникалната римска система, където право, обичай и война са слети в едно. Всъщност цялата история на републиката и империята са безнадеждна борба за опазването на първоначалната обществена органичност, която противоречи на естествения ход на нещата като цяло, но в началните стадии на колектива и следователно в частност се оказва единственият печеливш начин на живот. Оттам и разделението на парадна, официална и неофициална система.

Величието на Рим е в това, че от много народи единствено той, поне в Западното полукълбо, е успял да запази достатъчно дълго и в дълбочина органичността на

⁶ Превод от автора на статията: „[...] Струва си да чуят това тези, които презират всичко човешко в сравнение с богатството и считат, че нито великата почест, нито доблестта имат значение, ако те не живеят в изобилие [...]

Луций Квинкций, единствената надежда на римския народ, обработвал неголяма нива зад Тибър, която днес се нарича Поляните на Квинкций. Веднъж, когато копаел канал или орял, при него дошли римски пратеници, които го поздравили и помолили да облече тогата, за да изслуша посланието на сената; той наредил на жена си, Рацилия, да донесе по-бързо тогата от хижата му. Като изтрил потта и праха и облякъл тогата, той излязал навън. Пратениците го поздравили и приветствали като диктатор, призовавали го в града и описали какъв страх цари във войската [...]

В Рим сенатът постановил Квинкций да влезе в града като победител. Пред колесницата водели вражеските вождове, носели знамената, а зад колесницата му вървяла армията, натоварена с плячка [...]

обществото, така че да съумее да просъществува като велик народ цели дванадесет века. Много други антични народи са започвали историческото си съществуване с не по-малко добри изходни данни от Roma Aeterna, за да отидат в небитието вследствие на деструктивните процеси вътре в тях, и то деструкции като професионално заболяване на успелите. И само до век след успеха Рим успява да оцелее не само толкова дълго, но и оставя на потомците принципите на правна система, чието износване и днес, петнадесет века след гибелта на империята, не само не е актуално, но не му се вижда и началото ⁷.

Тъй като във всяко доиндустриално общество правото и справедливостта са в тясна връзка с религията (във всеки случай това е така в писаната история), ще е необходимо да засегнем съвсем накратко в рамките на приведените сентенции и този немаловажен и твърде обширен въпрос. В наличност от 156 сентенции имаме шест, отнасящи се към Божественото. Това са № 105, 107, 111, 120, 133 и 155. От тях само в текстове № 105 и 107 открито се упоменава върховният римски бог в пряка връзка с човека и неговите качества и място в света. Текстовете № 120 и 155 поставят народа (а това са само пълноправните римски граждани) като върховна ценност. Единствено в текстове № 133 и № 105 се подчертава, че на човека са присъщи типично човешките ограничения. Предварително ще изключим евангелската сентенция № 111, не защото не характеризира римското мислене, а понеже е с късен произход и е принос на елинистичното и юдаистично културно влияние в манталитета на народен и официален Рим. За съжаление всяко изследване е абстракция, която в голяма степен обеднява реалното, за да се проясни типичното.

Идеята, че благо на колектива е върховен закон и че груповата воля е волята на бога, е едно от най-големите различия между европейския християнски свят и света на езичеството, което е в основата на християнска Европа и Америка. ⁸ Все пак тази идея има своя коректив чрез ясното съзнание на всеки индивид за човешката ситуация, както

И макар че диктатурата била постановена за срок от шест месеца, Квинкий свалил пълномощията си на шестнайсетия ден.”

⁷ Относно противоречията между официалните и реалните ценности в римското общество вж. прекрасната книга на Г. С. Кнабе, *Древний Рим – история и повседневность*, Москва, „Искусство”, 1986 г.

⁸ По този въпрос вж. Н. А. Бердяев, *Царство Духа и Царство Кесаря*, Москва, Изд. “Республика”, 1995 г. В този сборник от четири творби и най-вече в последната от тях, даваща заглавието на книгата, най-подробно се разглежда този проблем. Тук подробно (най-ясно на стр. 310-312) се разтълкува и термина „човекобог”, употребен от нас. А относно фундаменталната разлика между езическите и осевите култури вж. теорията на Ясперс за осевата линия в: Jaspers K. *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*, Zurich, 1949.

се вижда от текст № 133. Късните опити на загиващата империя да се обожестви конкретен властващ индивид и чрез него колектива са напълно неуспешни и този факт ни е известен от мартирологията. Но ще е голяма грешка да се разделят нещата на контрастни, на черно и бяло. Езическата римска цивилизация е била отлично запозната с идеята за ἡ ὕβρις, и самата тя е считала покорените елини за свои учители на тази идея. В елинистичната цивилизация, от която римската е съставна част, е битувало много ниско мнение за човека като телесно същество. Точно по тази причина идеята за възкресение на комплекса душа-плът е била истинска революция, подобна на коперниканската в новоевропейската история.⁹

И така, като заключение бихме могли да кажем, че анализът на 156 общоупотребими латински сентенции и устойчиви словосъчетания от античната епоха на темите власт, право и справедливост от корпус, съдържащ 800 текста, ни показва, че семантичната плътност (високото процентно съотношение - приблизително 20 % - на текстовете за справедливостта спрямо общия брой текстове, 800) е добър показател за своеобразността на адаптацията на един свят, чиито потомци сме ние, съвременните хора. И накрая ще са може би знаменателни за същината на Рим словата на Кришна в Бхагавад Гита 32:

Върховносияйният каза:

Аз съм Времето. Аз се разраствам:

Руша и поглъщам световите.

Дойдох да изтребя тези две армии.

И без да воюваш – те пак ще загинат.

Така че – воювай! Постигни слава!

Врага сразил – наслади се на царството!

Те ще загинат по моя воля.

⁹ По този въпрос е най-добре да се сравнят творенията на Плотин и Атинагор Атински. За древните идеята за безсмъртието на душата и юридическото въздаяние отвъд е била нещо банално вярно, ала идеята за безсмъртната плът е звучала кощунствено заради асоциациите със страданието и зависимостта на човека от нечий произвол или от природни или социални причини.

Бъди само средството, о, Савясачин!¹⁰

В европейската културна история римският манталитет заедно с християнството, което в голяма степен е попило много от имперското мислене, са структуриращи елементи на модерния евроамерикански свят по начин може би сходен на индуизма и неговата неотделима част бхагаватизма, които са носещите конструкти на индийската културна история и настояще. Затова, въпреки че подобни аналогии са винаги проблемни, но и винаги необходими, авторът си позволи да ги направи и да види в Roma aeterna един вид “колективен Арджуна” по функции и назначение. Разбираемо е, че едно бъдещо сравнително изследване на европейски антични и индийски класически сентенции и – в по-широк план – паремии и други текстове ще е повече от плодотворно.

За контакти:

Владимир Радославов Бараков

ПК 8, 7015 Русе

E-mail: voldemar1951@abv.bg

Skype: voldemar1951

¹⁰ Цитатът е от българското издание на Бхагават Гита, София, Изд. “Народна култура”, 1989 г. Тук ще приведем и оригиналния текст в общоприетата научна западна транслитерация - на кирилица (поради липса на санскритско писмо).

шри-бхагаван увача

тасмат твам уттиштха йашо лабхасва

кало сми лока-кшайа-крт праврддхо

джитва шатрун бхункшва раджайам самрддхам

локан самахартум иха правртгах

рте пи твам на бхавишйанти сарве

майаиваите нихатах пурвам ева

йе вастхитах пратйаникешу йодхах

нимитта-матрам бхава савйа сачин

Транслитерираният цитат на кирилица е взет от *Бхагавад – Гита такава, каквато е*, пълно издание на Бхактиведанта Бук Тръст на български език. Изданието е шведско и не посочва година на издаването, но е издание на Шри Шримад А.Ч. Бхактиведанта Свами Прабхупада. Този цитат е от десета глава, текст 32-33 и съвпада с по-горе цитирания идентичен текст на българското по-ранно, художествено-поетично издание.